Байтенова Н.Ж., Абжалов С.У.,
Дүйсенбаева А.Қ.

**Исламдағы ағымға бөлінудің
себептері және тарихы**

Мақалада ислам дініндегі алғашқы пайда болған бөлінушілік көріністері мен себептері, сондай-ақ тарихы зерттелген. Ислам дініндегі алғашқы пайда болған бөлінушіліктер көрінісі тек қана тарихи тұрғыдан ғана емес, ислам дінінің ерекшелігі ескеріле отырып, терминдердің қолданылуы, мағынасы тұрғысында қарастырылған. Сонымен қатар Пайғамбар (с.ғ.с) дәуірінде ыдыраушылықтың болмауының себебі қарастырылып, кейінгі пайда болған ағымдардың бөлінушілікке әкелуінің себебі саяси, әлеуметтік тұрғылардан жан-жақты зерттелген.

Түйін сөздер: Құран Кәрім, мазхаб, фықһ, фырка, исламдық ағымдар, ислам тарихы.

Baitenova N.J., Abzhalov S.U.,
Duisenbayeva A.K.

**History and reasons of division
of Islam**

The article discusses the causes and consequences of separation of Islam in different directions and schools, also analyzed the history of Islam in this aspect. The main reasons for separation of Islam on different mazhabs and directions considered not only with the historical position, also taken into account peculiarities of Islam as a religion, are disclosed the content of used by basic terms. As reflected and questions why, when the Prophet Muhammad was no division within Islam, shows socio-political reasons for the separation of Islam in different directions and trends.

Key words: Kuran, mazhab, fiqh, firka, Islamic movements, the history of Islam.

Байтенова Н.Ж., Абжалов С.У.,
Дүйсенбаева А.Қ.

**История и причины
разделения ислама**

В статье рассмотрены причины и последствия разделения ислама на различные направления и школы, проанализирована история ислама в рассматриваемом аспекте, основные причины разделения ислама на различные мазхабы и направления не только с исторической позиции, так же учтены особенности ислама как религии, раскрыты содержание используемых основных терминов. Изучается вопрос, почему при жизни Пророка Мухамеда не было разделения внутри ислама, показаны социально-политические причины разделения ислама на различные направления и течения.

Ключевые слова: Коран, мазхаб, фикх, фырка, исламские течения, история ислама.

ИСЛАМДАҒЫ АҒЫМҒА БӨЛІНУДІҢ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ТАРИХЫ

Кіріспе

Статистикалық мәліметтерге сүйенер болсақ бүгінгі таңда жер бетінде 7 млрд. 68 млн. 607 мың 554 адам бар, оның ішінде 1 млрд. 757 млн. 292 мың 623 мұсылмандар деп көрсетеді. Пайыздық қатынаста көрсететін болсақ, жер бетіндегі әрбір төртінші адам ислам дінінің өкілі болып табылатындығы есептелген (нақты көрсеткіш – 24,86%) [1].

Ислам дінінде ағымға бөліну тарихында «мазһаб» терминімен түсіндіріледі. Әрбір тарихта пайда болған «мазһаб» белгілі бір мақсатта пайда болған. Исламтанушы теологтардың еңбектерінде бұл мақсаттарды ілімдік, саяси, сенімдік, ғылымдық деп анықтайды. Яғни, уақыт өте келе белгілі бір көзқараста пікірлері сай келмеген ислам ғұламалары, дін ғалымдары ислам дінінің негізі болып табылатын Құран мен сүннетке иек арта отырып, өз тұжырымдарын, пікірлерін білдіріп отырған. Әрбір жайтқа қатысты мәселе ортаға салынып, өзіндік шешім шығарылады, мұнымен келіспеген басқа бір топ өзіндік шешім шығарып, әркім өз ұстанымын қалыптастырады. Белгілі бір мақсатта немесе келіспеушіліктен құрылған топтарда өз мақсаттарына қарай бағыттары пайда бола бастайды, бұлар: «құқықтық» және «доктриналдық» [2].

Ислам дініндегі «мазһаб» сөзінің терминдік мағынасы және оның діндегі қолданысы

Мазһабтар тарихын зерттеместен бұрын, осы сөздің терминдік, мағыналық мәнін қарастырар болсақ, бұл сөз араб тіліндегі «зәһәбә» (бару) етістігінен шыққан, аудармасы «жол», «баратын жер» дегенді білдіреді, ал діндегі мағынасына келер болсақ, мұнда бірнеше ғалымдардың тұжырымдамасына тоқталайық: «мазһаб» сөзі араб тілінен қазақшалағанда «жол, баратын жер» дегенді білдіреді. Ислам терминологиясында мазһаб – белгілі бір бағыт, ілім, құқықтық-доктриналдық мектеп, дүниетанымдық жүйені білдіретін ауқымды категория. Исламдық әдебиеттерде «мазһаб» сөзі жалпы алғанда сенімдік (ақида, доктриналдық), саяси және құқықтық (фиқһтық) тұрғыда жүйеленген көзқарастарды білдіретін ұғым болған. Исламдағы маз-

һабтар негізінен «құқықтық» және «доктриналдық» болып екіге бөлінеді. Алғашқысы діннің практикалық жағын реттесе, екіншісі теориялық негізін бекітеді деп көрсетеді [3].

Мазхабтар тарихы бойынша еңбек жазған отандық ғалым С. Сейтбековтың «мазхаб» термині бойынша анықтамасына келетін болсақ, онда ислам дінінде мұндай ағымдар «мәзһаб» деп аталады. «Мәзһаб» сөзі араб тіліндегі «зәһбә» (бару) етістігінен шыққан, «жүрілген жол», «баратын жер» деген мағынаны білдіреді. Терминдік мағынасы: ислам дінінің сенім (ақида) мен фикһ саласында бір ғалымның немесе бірнеше ғұламаның берген үкімін басшылыққа алып, оны қолдаушылар. Сондай-ақ, саяси бір бағыт ұстанып, Құран Кәрім мен Пайғамбар (с.а.у.) сүннетін түсінуде түрлі жолдарды ұстанған ағымдарды «мәзһаб» яки «фирқа» атағанын да көрсетеді [4].

Келесі бір зерттеулерде «мазхаб дегеніміз араб тіліндегі баратын – жол мағынасын береді» – делінген [5].

Мазхаб сөзінің бұлай белгілі бір мәреге бет түзеп жүру мағынасын беру себебі, мұсылмандық үкімдер ақыреттік мекенге жету жолындағы қатынастарды реттеуді қолға алады. Сондай-ақ, мазхаб сөзі «лайықты көзқарас» деген мағынаны да береді [6]. Өйткені, әрбір мазхабтың көтерген мәселелері мен тәсілдері мұсылмандық қайнар-көздерге негізделеді. Терминологияда мазхаб ұғымы ислам дінінің үкімдерінің жүзеге асырылуы мен түсіндірілу барысында, яғни, саяси, сенімдік, фикһтық негіздер бойынша белгілі бір мүжтаһид (құран мен хадистерде мағынасы айқын болмаған жәйттерге ашық және толық түсіндірме жасауға еңбек еткен ғұламаны айтамыз) тарапынан берілген үкімдердің жиынтығын айтамыз [7].

Дереккөздерде ислам дінінің алғашқы қалыптасқан діни және саяси топтары туралы мәліметтер туралы қарастырғанда «асхабул мақалат», «фирқа», «бөлім немесе тарау», «нихле», «ескірмеген жаңа, түзу», «мақала», «белгілі орын, мекен» және «хауа» түсінігіне жолығамыз. «Асхабул мақалат» терминінің пайда болуы – кейбір ғалымдар қоғамдағы оқиғаларға қатысты шағын «мақалалар» жазып, өз көзқарастарын білдіріп отырған. Уақыт өте келе осы мақалалардың негізінде белгілі бір көзқарасты ұстанатын топтар қалыптаса бастайды. Оны жазған адам сол топтың көшбасшысына айналады. Енді бұл топқа, яғни мазхабқа бөлінудің ең алғашқы белгілерінің бірі. Кейіннен «фирқа» деген атау топқа бөлінуді білдіретін ұғым ретінде

пайда болады. «Фирқа» әртүрлі көзқарастағы адамдар тобы дегенді білдіреді. Мысалы, исламның классик ғалымдарынан Наубахти, шииттік топтарға қатысты жазған еңбегін «Фырақуш-Ши» (шииттік ағымдар), доктриналдық және саяси топтарды қарастырған Абдулқадыр әл-Бағдади кітабын «әл-Фәрқу бәйнәл Фырақ (мазхабтар арасындағы ерекшеліктер)» деп атаған. Ислам билігінің кеңейе түсуі және мұсылмандардың басқа дін өкілдерімен бетпе-бет келуі нәтижесінде «милал» және «нихал» деген ұғымдар пайда болады. Милал «дін» мағынасындағы ұлт деген сөздің, нихал «көзқарас, ұстаным және діни топ» мағынасындағы нихла деген сөздердің араб тіліндегі көпше түрдегі формасы. Бұған қоса «Хауа» (негізсіз көзқарас) деген атаумен тұрақсыз, тиянақсыз ұстанымдағы топтардың аталғаны Ибн Хазмның және әш-Шахристанидің еңбектерінен байқалады [8]. «Фирқа» сөзі кейбір еңбектерде «мазхаб» сөзімен қатар бір мағынада қолданылады, бұл туралы ғалым Абдулқадыр әл-Бағдадидің «әл-Фарқ бәйнәл-фирақ» (мазхабтар арасындағы өзгешеліктер) атты шығармасы дәлел. Бұл туралы Әл-Бағдадидің осы шығармасына түсіндірме жасаған түрік ғалымы Еthem Рухи Фығлалы «мақала», «нихле», «фирқа» терминдері көбіне саяси, сенімдік ағымдарға байланысты айтылғандығын, ал «мазхаб» термині көбіне құқықтық мектептерге байланысты қолданылғандығын айтады [9].

Қазіргі таңда ислам тарихындағы түрлі бағыттарға бөліну көрінісі жиі болу себебінен, негізгі анықтамалық термин ретінде, «мазхаб» сөзі кеңінен қолданылып келеді, ал зерттеушілердің қорытындылары бойынша «фирқа» термині саяси және сенімдік бағыттарды таралған шииттік ағымдарды сипаттауда көбірек қолданылса, сүнниттік бағыттағы мектептерге «мазхаб» түсінігі қолданылуда [10].

Яғни, мәзһаб (ағым) атауын алу үшін өзіндік ақидасы мен фикһи (құқықтық) ережелері болуы тиіс. Өзіндік ақидасы мен құқықтық ережелері болмаған жағдайда олар жамағат деп аталады. Ал «жамағат», «сопылық», «тариқат» деген атаулар мәзһаб атауына кірмейді. Өйткені жамағат дегеніміз, бір мәзһабты ұстанушылар ішінен исламды жаю, дінге қызмет ету мақсатында бір ұран мен идеяның төңірегінде топтасқан жандардан құрылған топ. Жамағаттың өздеріне тән ақидасы мен фикһи болмайды. Сол секілді сопылық пен тариқат та мәзһаб, яғни ағым қатарына жатқызылмайды. Олар да бір мәзһабтың ақидасы мен фикһын ұстанаушылар [11].

Ислам дініндегі бөлінудің алғашқы белгілері

Ең алғашқы мазхабтардың пайда болуына ықпал еткен факторды, тарихтағы болған оқиғаларды саралай отырып, тек біреу деп айтуға болмайды, мұнда өзара түсінбеушіліктен бастап, саяси, сенімдік, доктриналық мәселелердің барлығы өз әсерін тигізгені анық.

Мұсылмандар, исламның алғашқы қалыптасу кезеңінде сенім мәселесінде және әлеуметтік салада ешбір алауыздыққа түскен жоқ. Себебі ол кезде қандай да бір мәселе туындаса Пайғамбардан сұрап мәселе шешімін тауып отыратын. Алғашқы келіспеушілік Хз. Мұхаммед Пайғамбардың өлім аузында жатқан кезінде басталады. Ислам тарихында «қалам-қағаз» мәселесі деп аталатын бұл оқиға әртүрлі қырынан бағаланады. Мысалы, ислам тарихшыларының еңбектерінен мына нәрселерді кездестіреміз: «Өлім аузында жатқан Хз. Мұхаммед жазу үшін бір нәрсе сұрады. Бір өсиет жазып қалдырғысы келетінін айтты. Хз. Омар «Аллаһ елшісінің науқасы ауырлап барады. Бізбен бірге Аллаһтың кітабы Құран бар, сол бізге көмектеседі» деді. Кейбіреулері «жазатын керек-жарақ әкелейік» деп тұрып алды. Талас-тартыс болып кетті. Мұны естіген Хз. Мұхаммед «Қане барлығыңыз кетіңіздер. Менің жанымда дауласқандырыңыз дұрыс емес. Мені жеке қалдырыңыздар. Менің мына хал үстіндегі жағдайым (Аллаға қауышу) сіздердің дау-дамайларыңыздан әлде қайда абзал» деп кейіс білдірді. Осылайша, сахабалар тарасып, Хз. Мұхаммед қайтадан өсиет туралы сөз қозғамады және жаздырудан бас тартты» [12]. Бұл жағдай деректерде әртүрлі қырынан талқыға түседі. Шииттік деректер «егер өтініш орындалғанда Хз. Мұхаммед Пайғамбар өзінен кейін Алидің имам болатынын жаздырар еді» десе, сахабалар және басқа мұсылмандар діннің негіздерінің толық түсіп біткенін білдіретін Маида 5/3 сүресін дәлел келтіріп, Пайғамбардың жазудан бас тартқан мәселесінің дінмен байланысы жоқ екенін алға тартады. Алайда, осы мәселе тарих бойына шииттер мен сунниттердің арасындағы араздықтың себебі болады. Имамдық мәселесіндегі аталған келіспеушілік әлі күнге дейін жалғасып келеді.

Саяси және әлеуметтік мәселелердің исламның біртұтастығына тигізген әсері

Хз. Мұхаммед Пайғамбар қайтыс болғасын мұсылмандардың арасында ортаға шыққан алғашқы келіспеушілік халифалықпен байланысты

болды. Пайғамбардың өмірден озғанын естіген ансарлардан бір топ Бану Саида шатырында Хазраж тайпасының көсемі Саъд ибн Убадені халифа тағайындамақ болып жинала бастайды. Жағдайдан хабар тапқан мухажирлерден Әбу Бәкір, Омар ибн Хаттаб және Әбу Убайда дереу жиналысқа барады. Мұсылмандардың арасындағы ең алғашқы келіспеушілік, тіпті жанжал осы бас қосуда орын алды десе де болады. Ансарлар жағы халифаның өздерінен болғанын қалайды. Өйткені олар исламның қорғаушылары, пайғамбардың көмекшілері еді. Бұл орынға исламға жасаған қызметтері тұрғысынан ансарлар әбден лайық болатын.

Бұған мухажирлер, халифалыққа өздерінің лайықты екендіктерін айтып, ислам бізден басталды және халифа да бізден, яғни құрайштардан болуы керек дегенді айтты. Ал келесі бір топ халифалық Хашим ұлдарына, яғни Пайғамбар әулетіне тиісті деді. Бұл Пайғамбарға жақын, соның отбасына қатысы бар адамдар, Алидің халифалыққа басқалардан лайық екенін, оның исламды алғашқы қабылдағандардан және дін жолында атқарған ерен еңбегі мен көпшілік тарапынан ерекше құрметке лайық екенін алға тарта отырып дәлелдеуге тырысты.

Бану Саиданың үйіндегі халифалыққа қатысты дау-дамай ұзаққа созылмады. Әбу Бәкір өзінің парасатты сөздерімен қарсы жақты тоқтамға келтіре білді. Әбу Бәкірдің айтқандары мынау болды: «Біз әмір, сіздер уәзірсіздер. Алланың елшісі имамдардың құрайыштан болатынын айтқан. Алла бізді «әс-Садикун», сіздерді «әл-Муфлихун» деп (Хашр 59/8-9) «Ей иман етушілер «Алладан қорқыңдар және әс-Садикундармен бірге болыңдар» (Тәубә 9/119) аяты арқылы сіздердің бізбен бірлік пен тірлік ішінде болуларыңызды бұйырды» [13].

Әбу Бәкірдің әсерлі сөздерінен кейін Омар ибн Хаттаб оны халифа ретінде мойындайтындығын және басқалардан да өзін қолдауын талап етуіне байланысты халифалық мәселесі шешілді. Әрине, қарсылар да болды. Мысалы ансарлардың көсемі Саъд ибн Убаде Әбу Бәкірдің халифалығын мойындамастан имамдықтың өздеріне тиісті екендігі пікірінде қалды.

Шындығына келгенде ансарлардың билікке ұмтылу әрекеттері бір жағынан орынды болып көрінгенімен, аймақтың мәдени, тарихи жағдайларын ескерер болсақ орынсыз болып табылады. Өйткені арабтар салт-дәстүрге берік халық. Исламға дейін ол аймақта арабтың құрайыш тайпасы басқа араб тайпаларынан үстем болды және айтқандары орындалып отырды.

Басқа тайпалар да олардың бұл артықшылығын мойындап, қабылдаған. Құрайыштардың халифалыққа отыруы исламның одан әрідегі болашағы үшін маңызды еді.

Ансарлардың халифалық таластары ислам тарихында қандай да бір іріткінің көзіне айналған жоқ, дереу ұмытылып кетті. Ал халифалықтың Хз. Алиге, яғни Хз. Мұхаммед Пайғамбардың отбасына тиісті екендігі туралы көзқарас үшінші халиф Османның тұсында қайтадан жаңғырды және үлкен дау-дамайлар мен соғыстарға, бөлінушіліктерге әкеліп соқтырды. Осы Осман халифтың (644-656 жж.) тұсынан бастап мұсылмандардың арасына саяси, сенімдік тұрғыдан жік түсе бастады. Осман халифтың қатыгездікпен өлтірілуінен кейін саяси сипаттағы қауіпті жанжалдар өрши түсті. Әсіресе, одан кейін билікке келген Али халифтың тұсындағы харижиттермен болған қақтығыс Исламдағы мазһабқа бөлінудің ең алғашқы көрінісі болып табылады. Бұл кездегі пайда болған мазһабтар негізінен саяси мәнде болып, дінді жамылып әрекет етуде еді. Али халифтың өлтірілуінен кейін (660 ж.) Пайғамбардың және сахабаларының жолымен келе жатқан Әһли Суннаның алдында басты-басты бес негізгі мазһаб ортаға шықты. Бұл мазһабтар өздерінен кейін пайда болатын басқа мазһабтарға алғышарт жасап берді. Олар: Харижиттер, Қадариттер, Жабариттер, Шииттер және Муржииттер.

Исламдағы мазһабтардың ортаға шығуына ықпал еткен ең басты себептерді былайша түйіндеуге болады:

- Құран және Сүннеттегі ерекшеліктер: Исламның негізгі қайнар көздері саналатын Құран мен Сүннетте діннің басты негіздері жалпы түсінікті болғанымен, бұлардың жекелеген тұстарына қатысты жағдайлар Құран мен Сүннетте анық, түсінікті етіп көрсетілмеген. Құранның өзінде аяттардың «мухкам» және «муташибих» екендіктері айтылған. «Мухкам» аяттары дегеніміз – мағынасы ашық, түсінікті, арнайы түсіндірмені қажет етпейтін бір мағыналы аяттар. Ал муташибих болса – бірнеше мағынаға келетін, бұл мағыналардан біреуін шығару үшін арнайы дәлелге, түсіндірмеге мұқтаж аяттар болып табылады. Құрандағы халал, харам, намаз, ораза, зекет, қажылық сияқты бөлімдер мухкам аяттар санатына жатады. Сондай-ақ, Аллаға «қол» (әл-Фатх 48/10), «бет (жүз)» (Бақара 2/115), «арш» (Таһа 20/5), «келу» (әл-Фажр 89/22), сияқты сипаттар берген аяттардың, жұмақ, тозақ, сырат көпірі, таразы және басқа да мәні білінбейтін эсхатологиялық мәселелердің

және кейбір сүрелердің басындағы жекелеген әріптерімен басталатын аяттар (хуруфул муқаттаға) муташибих болып саналады. Осы аяттарды түсіндірмелеуді (интерпретация) бір топ ғұлама мақұлдаса, келесі бір топ бұл аяттарға түсіндірме беруге үзілді-кесілді қарсы болды. Алғашқы кезеңдерден бастап салафтар (алғашқы мұсылмандар) және хадисшылар (Әһли-Хадис), мушаббиха және мужассима, біраз кейін хәләф деп аталатын каламшылардың ортаға шығуында осы мәселелер маңызды себептердің бірі болды.

Аталған себептерді алғашқыда зерттеп қарағанда оның айтарлықтай маңызы болмағанымен, уақыт өте келе қордаланған мәселелер ұлғайып, іс насырға шапты. Нәтижесінде төртінші халифа – Хазіреті Алидің (656-661 ж.) халифалық кезеңіндегі саяси оқиғалардан кейін дініміздің тармаққа бөлінуі арта түсті. Әсіресе, Умея әулеті билік құрған 661-750 жылдар аралығында саяси-әлеуметтік мәселелер мен басқару жүйесіндегі кемшіліктер еріксіз түрде ағымдардың санын арттырды [14].

Сонымен қатар ислам діні тек арабтармен ғана шектеліп қоймай, өзге ұлт өкілдері арасында да кеңінен тарады. Мұсылман қауымы халифат билігіне қарасты жерлерде мекендеген түрлі ұлт пен ұлыс өкілдерінен құралғандықтан, бәрінің бірдей ислам дінінің қағидаларын толыққанды ұстануы мен түсінуі де мүмкін емес еді.

Қоғамда орын алған діни, саяси және әлеуметтік мәселелер мұсылмандардың ағымға бөлінуіне өзіндік әсерін тигізгені рас. Өкінішке орай, әр ғасырда түрлі атаулармен үлкенді-кішілі жаңа ағымдардың пайда болуы XX ғасырға дейін жалғасты. Өртүрлі тарихи кезеңдерде пайда болған бұл ағымдардың басым бөлігі тарих сахнасынан жойылғанымен біразы әлі де әр жерлерде бүгінге дейін үгіт-насихаттарын жүргізіп келеді.

Ал ХХІ ғасырда көбіне саяси мақсаттағы діни ағымдар жиі сөз болып жатқаны баршамызға мәлім. Дегенмен, бұл ағымдар мен ұйымдардың басым бөлігінің негізі орта ғасырдағы ағымдардан бастау алады [15].

Мазһабқа бөлінушілікте әртүрлі себептер болғанмен, ислам дінінің негізгі қайнар көзі Құран-Кәрімде бөлінбеу турасында: «Түп түгел Аллаһтың жібіне (дініне) жабысындар да бөлінбедер...» (Әли-ғымран, 3/103). Сондай-ақ, «Күдіксіз діндерінде бөлініп, топтарға айырылғандармен ешбір байланысың жоқ...» (Әнғам, 6/159), «Пұтқа табынушылар секілді, діндеріңді бөлек-бөлек етіп, өз пікірін жақсы көрген ағымдардан болмаңыз» (Рұм, 31-32) деп баяндалады.

Пайғамбар (с.ғ.с.) дәуірінде мұсылмандар саяси, сенімдік, ғылыми мәселелер турасында біртұтас болатын. Өйткені, Пайғамбар (с.ғ.с.) мұсылмандардың саяси, сенімдік және ғылыми мәселелердегі негізгі жетекшісі еді. Сахабалар барлық мәселелерде Құран-Кәрім үкімдері мен Пайғамбардың (с.ғ.с.) сүннетінен шешім іздейтін. Сондықтан, алғашқы мұсылман қауымының арасында ешбір алабөтен алауыздық болмаған еді.

Десекте, Мәдина кезеңінде мұсылман қауымының ішінде екіжүзді топтар болып, Пайғамбар (с.ғ.с.) олармен күресуге мәжбүр болды. Исламнан бұрынғы Мәдиналық арабтардың арасындағы «Буас» соғысынан кейін Әус тайпасының басшыларының бірі Абдаллаһ ибн Убаййдың Әус пен Хазреж арабтарының арасында беделі өсіп, Мәдинадағы даулы мәселелерге билік айта бастаған болатын. Ибн Хишам Абдаллаһ Убаййдың Мәдинаға басшы болғанын айтса, [16] профессор Мұхаммед Хамидуллаһ Ақаба келісімінің алдында Әус пен Хазреж арабтары Абдаллаһ ибн Убаййды Мәдинаның королі деп белгілемекші болғандығын айтады [17].

Әус пен Хазреждің Абдаллаһ ибн Убаййдан басқа ірі тұлғалары исламды қабылдағаннан кейін, Мұхаммед (с.ғ.с.) мәдиналықтардың ескі бір-біріне деген өшпенділіктерінің өрті тұтанып кетпеуіне баса назар аударған болатын. 631 жылы болған Табук жорығы алдында мәдиналық христиан Әбуғамурдың азғыруымен екіжүзділер Құба мешітіне бәсекелес Дирар мешітін тұрғызып, мұсылмандарды іштен ірітуді ойлаған болатын. Кейбір қарт мұсылмандар екіжүзділердің әккі саясатының мәнісін ұғынбай, Құба мешітіне баруды ауырсынып, Мұхаммедтен (с.ғ.с.) Дирар мешітінде жұма намазды оқуды өтінгенді. Мұхаммед (с.ғ.с.) екі жүзділердің бұл жымысқы саясатының астарын ұғып, Табук соғысынан оралғаннан кейін, Дирар мешітін өртеткен еді [18].

Абдаллаһ ибн Убайй бастаған екіжүзділердің әрекеті жаңа құрылған Мәдина Ислам мемлекетінің іргесін шайқалтатындай қауіп төндіре қойған жоқ.

Пайғамбар (с.ғ.с.) дәуірінде Меккелік Мұхажірлер мен Мәдиналық Ансарлар арасында кейбір келіспеушіліктер болған. Алайда, Аллаһ Елшісі (с.ғ.с.) өзінің дарынды дипломатиялық қабілетімен мәселені ушықтырмай, араларына дәнекер болып, шұғыл түрде оларды татуластыратын. Мәселен, мұсылмандар хажылық ғибадатында Минада болған шақта, олардың жерге таласып қалмасы үшін орындарына дейін белгілеп беретін [19].

Ансарлардың Пайғамбар (с.ғ.с.) бен Мұхажірлерге қатты өкпе артқан кезі, Хунайн соғысынан кейінгі олжа үлестіру кезінде болды. Мұхаммед (с.ғ.с.) жаңа мұсылман болған Меккеліктердің көңілін аулау ниетімен оларға олжаны мол үлестіргенде, ансарлардың кейбірі: «Мұхаммед (с.ғ.с.) өз қауымына қосылды» десе, енді біреулері: «әлі қандары қылышымыздан тамшылап тұр. Сөйте тұра, ең үлкен үлесті де солар алып жатыр» деп ренішін білдіреді. Мұхаммед (с.ғ.с.) өзінің дипломатиялық қабілеттілігінің арқасында тұтанғалы тұрған өртті дер кезінде былай деп өшірген болатын: «Уа, Ансар халқы. Мұсылман болсын деп кейбір адамдарға әжептеуір дүние бергенім үшін маған өкпе артсаңдар, әркім үйіне түйемен, қоймен қайтып бара жатқанда, сендер үйлеріңе Аллаһ Елшісімен қайтуды қаламайсыңдар ма. Аллаһ атымен ант етейін, адамдардың бәрі бір қойнауға кетіп, ал ансар бір қойнауға кетсе, мен ешқандай ойланып жатпай ансардың кеткен жағына кетер едім». Бұл сөзді естігенде жанарларын жас жауған ансарлар: «Алланың Елшісі бізге жетеді» деген болатын [20].

Жалпы, Пайғамбардың (с.ғ.с.) дәуірінде ыдыраушылықтың болмауының бірінші себебі Құран-Кәрім болса, екінші себебі Аллаһ Елшісінің (с.ғ.с.) жеке басының жұртты өзіне ұйыта алар ерекше қасиеті екендігі көптеген әдебиеттерде кездеседі. Бұл туралы сахабалар оның әрбір сөзіне мұқият мән беретін. Қандай бір бөлінушілікке себеп болар ілік шыққан жағдайда, Пайғамбар (с.ғ.с.) дереу мәселені татулық тұрғысынан шешетін. Пайғамбар (с.ғ.с.) мұсылмандардың ынтымағын арттыратын көптеген өсиет айтқан болатын делінген.

Кейбір зерттеушілердің айтуына қарағанда, исламдағы теріс ағымдардың шығуына Пайғамбар (с.ғ.с.) дәуіріндегі екі жүзділер ықпал еткен. Оған мына оқиғаны дәлел ретінде көрсетеді:

«Зил-Хубайсира ат-Темими мен Аллаһ Елшісі (с.ғ.с.) арасында мынандай әңгіме өрбіген болатын:

Әділ бол ей Мұхаммед!

Мен әділ болмасам онда кім әділ бола алады

Бұл бөлісін, Аллаһтың ризашылығы болмаған бөліс». Пайғамбар (с.ғ.с.) өзіне қарсы негізсіз сөз сөйлеген бұл адам туралы: «Бұл адамның кіндігінен сондай бір топ шығады оқтың садақтан суырылып шыққаны секілді, діннен шығады» деген деректер бар [11, 164 б.].

Яғни, пайғамбар (с.ғ.с.) туралы жазбаларда исламдағы бүлікші ағымдардың шығатынын мұсылмандарға алдын-ала ескерткен. Алайда,

ол дәуірде кейбір келіспеушіліктер исламдағы бөлінушіліктің басы болғанмен, мазхабқа бөлінушілік кейінгі дәуірлерде пайда болды. Пайғамбар (с.ғ.с.) тағы бір хадис-шарифінде мұсылмандардың сан түрлі тарауларға бөлінетіндігі туралы былай деген болатын:

«Еврейлер жетпіс бір ағымға бөлінеді. Христиандар жетпіс екі ағымға бөлінеді. Менің үмбетім болса, жетпіс үш ағымға бөлінеді» [9].

Мұсылмандар арасындағы алғашқы ең үлкен алауыздық бір-бірімен шым-шытырық байланысты бір уақытта болған Харижидтердің хз. Османға қарсы келуі, хз. Али мен Харижидтер арасындағы түсініспеушілік, Абдуллаһ б. Зубейр мен Омаяттар арасындағы ымырасыздық, сондай-ақ, Харижидтер мен Омаяттар арасындағы келіспеушілік және Омаяттар мен хз. Али арасындағы түсініспеушіліктің орын алуымен пайда болды. Ислам халифатындағы бұл алғашқы бүлікке түрткі болған негізінен саяси себеп болатын.

Осы алғашқы келіспеушілік кезінде Пайғамбардың (с.ғ.с.) бір хадисінің негізінде дауға араласпай, мәселенің шешімін ақыретке қалдырған бір топ болды. Кейін келе «Мүржие» деген атпен тарих сахнасына шыққан бұл топ өкілдері ислам тарихындағы алғашқы сенімдік мазхаб болатын [21].

Бұның артын ала сенімдік пікір ерекшелігі бар «Жәберие», «Кадерие», Мутазалие секілді сенімдік мазхабтар пайда болды.

Ал мұсылман қауымының арасындағы ғылыми мазхабтар Пайғамбар (с.ғ.с.) қайтыс болғаннан кейін сахабалардың құқықтық үкім беруіндегі өзіндік ерекшелікке ие «Хадис» және «Рей» әдісін қолданумен пайда болды [21, 129-130 бб.].

Әрине, бұл құқықтық үкім берудің екі әдісінің негізінде сахабалардың ауызбіршілігіне нұқсан келе қойған жоқ. Әйтседе, кейінгі ғылыми мазхабтар осы «Хадис» және «Рей» әдісінің негізінде пайда болды.

Қорытынды

Исламдағы бөлінушіліктер діннің негізгі мәселелері болып табылатын Аллаһ-Тағаланың бір болғандығы, Мұхаммед (с.ғ.с.) Хақ Елшісі болғандығы, Құран-Кәрімнің Аллаһ тарапынан түсіп, Пайғамбардың (с.ғ.с.) ең үлкен мұжжизасы болғандығы, хафыз мұсылмандардың Құран-Кәрімнің бір әрпін де өзгертпей кітап болып басылғанға дейін жаттап, жадына сақтауы, сондай-ақ, бес уақыт намаз оқу, зекет беру, ораза

ұстау, хажылық секілді парыз ғибадаттар мен бұлардың орындалуы тұрғысында болған емес.

Сонымен бірге, исламдағы бөлінушілік исламның негізгі қағидалары турасында немесе дін рұқсат етпейтін ішімдік, доңыз немесе жыртқыш хайуанның етін жеу, мұрагерлік секілді мәселелерде емес, бөлінушілік діннің негізгі қағидаларынан тыс мәселелерде туындады.

Мұсылмандар арасындағы бөлінушіліктер саяси және сенімдік мәселелерден туындағандықтан, бұл бөлінушіліктердің мұсылмандарға себебін білу аса маңызды. Бөлінушілікке әкеп соққан саяси және сенімдік мәселелер негізіндегі мұсылмандар арасында туындаған мұсылмандар үшін қасрет болғанмен, мұсылмандар арасында туындаған ғылыми мәселелерді асыра бағалауға болмайды. Қайта, мұсылмандар арасында туындаған ғылыми мәселелер, факихтердің «мұсылман заңгерлері» ғылыми ілімін терең зерттеп, дамытуына себеп болған еді. Ғылыми мәселелерден туындаған келіспеушіліктер мұсылмандардың арасына үлкен сызат түсіріп, оларды бітпес дау-дамайға ұрындырған емес. Тек, ғылыми мәселелерге көзқарас, пікір ерекшелігін туындатқан болатын. Сондықтан, факихтер өзге факихтың қисынды үкімін қолдаған немесе оған орынды түрде қарсы шыққан. Өмер Абдулазиз мұсылмандардың негізгі қағидалардан тыс мәселелерде пікір қайшылығы болғанына қуанған түрде: «Аллаһ Елшісінің сахабаларының арасында пікір қайшылығы болмағанын қаламаймын. Егер, олар бір пікірде бір ауыздан болған болса, адамдар тауқымет тартатын еді. Өйткені, олардың әрқайсысы жұртты өзіне ұйытатын имам. Бір адам олардың біреуінің сөзіне көңіл бөлген болса, онда ол өзі үшін сүннет болады» деген еді. Осы жерде Пайғамбар (с.ғ.с.) дәуірінде неге бөлінушілік болмады деген сауалға, айтатын жауабымыз, Аллаһ Елшісі (с.ғ.с.) көзінің тірісінде мұсылмандардың жолына түннің өзінде күндізгідей жарық беріп, олар адаспас үшін көреген көшбасшы болып, яғни, мұсылмандар әрбір мәселеде Құран-Кәрім мен Пайғамбармыздың (с.ғ.с.) сұлу сүннетімен жүріп-тұрған болатын [9, 5 б.].

Пікір қайшылықтар мәселесінен туындаған мазхабтар діннің негізгі діңгегінен алыстамаған, бүлік шығарып не болмаса негізгі ислам дінінің ережелерінен бас тартпаған, керісінше осындай мазхабтарға қарама-қарсы сипатта пайда болған мазхабтар, тіпті бастапқы кезеңдегі идеяларынан мүлдем ажырап, діннің түпкі негізінен алшақтап кеткен. Кейбір мәселелерде тіпті ислам дініне жат көзқарастарды ұстанды деуге болады.

Әдебиеттер

- 1 Численность мусульман в мире // <http://www.azan.kz/article/show/id/2540.html> – 2013, декабрь.
- 2 Байтенова Н.Ж., Дүйсенбаева А.Қ. Исламдағы ағымға бөлінудің алғышарттары және себептері // Жас ғалымдар мен студенттердің «Фараби әлемі» атты халықаралық ғылыми конференциясының материалдары: 3 томдық. – Алматы: Қазақ университеті, 2014, сәуір 8-11. – Т. 3. – 262 б.
- 3 Байтенова Н.Ж., Абжалов С., Бейсенов Б.К. Исламдағы секталар мен бағыттар: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 110 б.
- 4 Сейтбеков С. Мәзһабтар тарихы. – Алматы: Көкжиек баспасы, 2012. – 448 б.
- 5 Др. Вехбе Зухайыл, Ислам Фыхх Энциклопедиясы / аударғандар: Др. Ахмет Ефе, Бешир Ерарсой, Х. Фехми Улус, Абдурахим Урал. Дос. Др. Юнус Вехби Иабуз, Нуреддин Юлдуз. Zaman. – Ыстанбул, 1994. – Т. 1. – 26 с.
- 6 Др. Сабри Хизметли. Мазһабтер тарихы. – Түркістан: Қ.А. Яссауи Университеті, 2000. – 140 б.
- 7 Осман Қарабиық. Ислам діні. – Алматы, 2007. – 133 б.
- 8 Islam Ansiklopedisi. – Ankara, 2004. – S. 29.
- 9 Ebu Mansur Abdulkaahir El-Bagdadi. Mezhepler arasındaki farklar. -Ankara: Türkiye Diyanet Vakfi, 1991. – Vol. 13. –260 s.
- 10 Ислам энциклопедиясы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы; Бас редакциясы, 1995. – 105 б.
- 11 Сейтбеков С. Иман негіздері. – Алматы: Ислам мәдениеті мен білімін қолдау қоры, 2011. – 376 б.
- 12 Algul H. Islam Tarihi. – Istanbul, 1982. – S. 77.
- 13 Kocyigit Talat. Hadiscilerle Kelamcilar Arasındaki Munakasalar. – Ankara, 1989. – S. 18.
- 14 Cerrahoglu Ismail. Tefsir Usulu. – Ankara, 2007. –128 s.
- 15 Сейтбеков С., Нысанбаев С. Ислам тарихы. – Шымкент, 2002. – 73-76 бб.
- 16 Ибн Хишам. Мұхаммед Пайғамбардың өмірбаяны. – Алматы: ТОО «ҚАБЛАН», 2004. – 234 б.
- 17 Dr. Muhammed Hamidullah. Islam Peygamberi. Çeviren Prof. Dr. Salih Tug. – Istanbul, 1991. – 177 s.
- 18 Ibnül-Esir. Islam Tarihi. Bahar Yayınları. Çeviren M. Beşin Eryarsoy. – Istanbul, 1991. – Cilt. 2.- S. 260-261.
- 19 Дош. Др. Ибраһим Жанан. Сулх Шиждиси. Нашири. – Измир, 1991. – 87 с.
- 20 Фетхуллах Гүлен. Мұхаммед Пайғамбар ғаламның рахым нұры / түрікшеден аударған Ахмет Әшен. – Алматы: Дәуір баспасы, 2005. – Т. 1. – 230 б.
- 21 Др. Мұхаммед Ебу Зехра. Исламда саяси, итикади, фыкхи мазһабтар тарихы. Тәржімалаған Сыбғатуллаһ Кая. – Ыстанбул: Шура баспасы, 1996. – Б. 20-21.

References

- 1 Chislennost musulman v mire // <http://www.azan.kz/article/show/id/2540.html> – 2013 dekabr.
- 2 Baitenova N.J., Dyysenbaeva A.Q. Islamdagy aғymға beolinudin algysharttary zhane sebepteri // Jas galymdar men studentterdin «Farabi alemi» Atta halykaralyk gylimi konferentsiyasynyn Materialdary 3 tomdyk. – Almaty: Kazakh University, 2014 aprel 8-11. – T. 3. – 262 b.
- 3 Baitenova N.J., Abzhalov S. Beisenov B.K. Islamdagy sektalar men bagyttar: oku kyraly. – Almaty: Kazakh University, 2013. – 110 b.
- 4 Seytbekov S. Mazhabtar tarihy. – Almaty Kokzhiiek baspasy, 2012. – 448 b.
- 5 Dr. Vehbe Zuhayyl Islam Fykh Entsiklopediyasy / audargandar: Dr. Ahmet EFE, Beshir Erarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdulrahim Urals. Dos. Dr. Yunus Vehbi Iabuz, Noureddine Yulduz. Zaman. – Ystanbul, 1994. – T. 1. – 26 s
- 6 Dr. Sabri Hizmetli. Mazhabter tarihy. – Turkistan: K.A. Yassa Universiteti, 2000. –140. b.
- 7 Osman Karabiyik. Islam dini. – Almaty, 2007. – 133 b.
- 8 Islam Ansikloredisi. – Ankara, 2004. – S. 29.
- 9 EBU Mansur Abdulkaahir EL-Bagdadi. Mezherler arasındaki farklar. – Ankara: Türkiye Diyanet Vakfi, 1991. – Vol. 13. – 260 s.
- 10 Islam entsiklopediyasy. – Almaty: Kazakh entsiklopediyasy; Bass redaktsiyasy, 1995. – 105 b.
- 11 Iman S. Seytbekov negizderi. – Almaty Islam madenieti changed bilimin Koldau kory, 2011. – 376 b.
- 12 H. Algul Islam Tarihi. – Istanbul, 1982. – S. 77.
- 13 Kocyigit Talat. Hadiscilerle Kelamcilar Arasındaki Munakasalar. – Ankara, 1989. – S. 18.
- 14 Cerrahoglu Ismail. Tefsir Usulu. – Ankara, 2007. -128 s.
- 15 Seytbekov S., S. Islam Tarihi Nysanbaev. – Shymkent, 2002. – B. 73-76.
- 16 Ibn Hisham. Muhammed Paygambardyn Omirbayany. – Almaty LLP «KABLAN», 2004. – 234 b.
- 17 Dr. Muhammed Hamidullah. Islam Reygamberi. Çeviren Rrof. Dr. Salih Tug. –Istanbul, 1991. – 177 s.
- 18 Ibnül-Esir. Islam Tarihi. Bahar Yayınları. Çeviren M. Beşin Eryarsoy. – Istanbul, 1991. – Cilt. 2. – S. 260-261.
- 19 Dosz. Dr. Ibrahim Jean. Sulh Shizhgisi. Nashiri. – Izmir, 1991. – 87 s.
- 20 Fethullah Gylen. Mұхаммед Payғамбар ғаламның rahym Nury / tyriksheden audargan Ahmet Ashen. – Almaty Dauir baspasy, 2005. – T. 1. – 230 b.
- 21 Dr. Mұхаммед Fuck Zehra. Islamda sayasi, itikadi, fykhi mazhabtar tarihy. Tarzhimalaған Sybgatullah Kai. – Ystanbul: Shura baspasy, 1996. – B. 20-21.